

Dr. KÖNYA ISTVÁN megbízott főiskolai előadó, egyetemi docens:

LENIN MATERIALIZMUS ÉS EMPIRIOKRITICIZMUS CÍMŰ MŰVE A FIDEIZMUS ELLENI HARC ÉLES FEGYVERE

Az a sajátos történelmi helyzet, amelyben Lenin legfontosabb filozófiai művét, — a Materializmus és empiriokriticizmust — megalkotta, alapvetően meghatározzák a mű eszmei-politikai célkitűzéseit.

Az OSzDMP. az 1905-ös forradalom bukása után nehéz helyzetbe került. A párt bolsevik frakciójához tartozó vezető értelmiségiek sorai-
ban, — a nehéz politikai helyzet következtében — világnézeti zavar kö-
vetkezett be. Ebben a zavarban sokakra erőteljesen hatott a Nyugat-
Európában elterjedt machista filozófia. A *világnézetükben* bekövetke-
zett zavar fokozatosan szembefordította őket politikailag is a bolsevi-
kokkal.

Bogdanov pl., aki 1905-ben még Leninnel együtt a Novaja Zsizny című lap szerkesztőbizottságának tagja [1], sőt még 1908 elején is együtt dolgozik Leninnel a Proletarij szerkesztőbizottságában, 1908 fo-
lyamán és később cizovistává, majd a Nagy Októberi Szocialista For-
radalom után proletkultos mensevikké válik [2].

Lunacsarszkij és Bazarov ugyancsak ott vannak még 1905-ben a Novaja Zsizny szerkesztőségében, de Lunacsarszkij a machizmus ha-
tására egyre inkább „istenépítő” miszticizmusba téved, s csak a Nagy
Októberi Szocialista Forradalom után csatlakozik szilárdan ismét a bol-
sevikok politikájához.

Lenin helyzete nem volt könnyű, amikor a machizmus bírálatához fogott. Nem volt könnyű azért, mivel közvetlen munkatársainak fi-
lozófiai tévelygései ellen kellett felvenni a kíméletlen harcot, olyan po-
litikai körülmények között, amikor a bukott forradalom után a bolsevik
frakció amúgy is igen nehéz helyzetben volt. Rendkívül tanulságos az a
folyamat politikai szempontból is, ahogyan e harc elkerülhetetlenségé-
nek gondolata megérlelődött Leninben.

1908 február 7-én még ezt írja Gorkijnak:

„A harmadik téma: a filozófia. Nagyon is tudatában vagyok a képzetlenség-
gemnek ezen a téren, s ez megakadályoz abban, hogy nyilvánosan fellépjek. De,
mint egyszerű marxista, figyelmesen olvasom pártunk filozófusait... az empirio-
monista Bogdanovot, az empiriokritikus Bazarovot, Lunacsarszkijt meg a többi-
eket... Én a materializmus pártján vagyok ezzel az „empirio”-sá többikkel szem-
ben” [3].

Véleményét persze filozófiai kérdésekben sem rejtette véka alá. S

ennek — a machisták részéről — sértődés, majd harag lett a következménye. 1908. március 16-án így ír erről Gorkijnak:

„Nálunk... nincsenek rendben a dolgok. E miatt a filozófia miatt mintha haragban lennénk Al. Al.—lal. (Bogdanov. — K. I.) A lapot (a Proletarijról van szó. — K. I.) elhanyagolom filozófia-mániám miatt” [4].

Eleinte megpróbálja a *filozófiai* vitát távoltartani, elválasztani a *politikai* kérdésektől, a bolsevik frakció ügyeitől. Ezt hangsúlyozza még akkor is, mikor a machizmussal való *filozófiai* leszámolás gondolata már megérett benne.

Mint Gorkijhoz írott — 1908. március 24-iki — leveléből olvashatjuk:

„...ha egyszer egy pártmber arra a meggyőződésre jut, hogy valamely tan mélységesen téves és káros, akkor köteles fellépni ellene. Eszem ágában se lett volna ilyen lármát csapni, ha nem győződtem volna meg feltétlenül... arról, hogy könyvük (az orosz machistákról van szó. — K. I.) *teljes egészében* ostoba, káros, filiszteri, papi maszlag, elejétől végig, ágaitól a gyökeréig. Machig és Avenariusig” [5].

De ugyanitt azt írja:

„...ezt az egész veszekedést külön kell választani a frakciótól...” [6].

S ez rendkívül fontos politikai érdekből szükséges. Ugyanis:

„...ha a filozófiai csetepaté a frakción kívül folyik, akkor a mensevikeknek végképpen a politikában kell színt vallaniuk, ott pedig végük” [7].

A machizmussal való nyílt filozófiai leszámolás tehát elkerülhetetlenné vált. Lenin Gorkijnak 1908. április 16-án erről már így ír:

„Már *nyomdába* adtam a leghivatalosabb hadüzenetet” [8].

Ez a „hadüzenet” Lenin híres tanulmánya volt „Marxizmus és revizionizmus” címen, melyben először mutatja ki, hogy:

„...a marxizmus életének második félszázada (a múlt század kilencvenes éveitől) egy olyan marxizmusellenes áramlatnak a harcával kezdődött, amely a marxizmuson belül rekkott fészket” [9].

Ez az áramlat a revizionizmus, amely

„a filozófiában... a polgári professzori 'tudomány' nyomdokain haladt. A professzorok elindultak 'vissza Kanthoz' — s a revizionizmus az újkantisták után kullogott” [10].

Majd megjegyzi Lenin, hogy:

„...mindaz, amit itt az újkantista revizionistákra mondtam, lényegében éppúgy vonatkozik... az 'új' neohumeista és neoberkeleyista revizionistákra is” [11].

Természetes, hogy ilyen helyzetben Lenin Lunacsarszkijnak ugyancsak 1908. április 16-án már így ír:

„A filozófiát illetőleg... nem viszonzozhatom bókjait, s úgy vélem, hogy rövidesen vissza fogja vonni őket. Az én utam eltért... azokétól, akik a 'tudományos szocializmus és a vallás egyesítését' hirdetik, eltért az összes machistákétól is” [12].

Ezt a folyamatot azért vázoltam fel, s dokumentáltam Lenin nyilatkozataival, mert csak így érthető meg igazán, hogy Lenin milyen gondosan megvizsgálta a machistákkal való filozófiai vita súlyát és jelentőségét, és mikor a „nyílt hadüzenet” után harcbavetette a nagy művét, — a Materializmus és empiriokriticizmus-t is, — akkor ezt a párt elméleti tisztasága megvédelmezéséért tette, a marxista lepelben jelentkező machista filozófiai revizionizmus szétzúzása céljából.

Minthogy pedig a machista szubjektív idealizmus elsősorban ismeretelméleti síkon támadott, Lenin műve is elsősorban ismeretelméleti vonalon zúzza szét az empiriokriticizmus érveit, s vele szemben építi ki és fejleszti tovább a dialektikus materializmus ismeretelméletét.

Jelen dolgozatom ennek a nagyszabású eszmei harcnak csak egy oldalát vizsgálja meg.

Az idealizmusnak a materializmus elleni harcában csak egyik oldal — végigvitele esetén azonban az egyik legfontosabb oldal, — az idealizmusnak a fideizmusba való torkollása. Vagyis az idealizmusnak az a rendkívül fontos idealógiai szerepe, hogy kinyissa a kapukat a filozófia kerítésén a vallás számára.

Ez az oka annak, hogy Lenin egész művén végigvonul a machizmus és a fideizmus kapcsolatainak a feltárása, akár abban a formában jelentkezik ez, mint Bogdanovnál, aki bár fennen hirdeti vallásellenes, ateista voltát, de közben objektíve a vallás előtt nyitja meg az utat. Akár úgy jelentkezik ez a kapcsolat, mint Lunacsarszkijnál, aki mint „istenépítő” megpróbálja összeegyeztetni a marxizmust és a vallást. Akár pedig úgy, mint a mensevik Juskevicsnél, aki — itt-ott objektív idealista színezetű — empirioszimbolizmusával az ész mellé odaállítja a „Logoszt”, „az Ész”, — vagyis az istent [13]. Lenin ezt a kapcsolatot ezeknél a machistáknál éppolyan következetesen leleplezi, mint a nyílt idealista, reakciós immanensek fideizmusát.

Hogy Lenin mennyire a machizmus fideizmusba hajló tendenciájának leplezését tekintette egyik legfontosabb feladatának, azt jól mutatja az a körülmény, hogy Lenin már műve előszavában is foglalkozik ezzel a kapcsolattal. Azt mondja:

„A dialektikus materializmus rettenthetetlen honi megsemmisítői ezekre az állítólag legújabb tanokra támaszkodva végülis a nyílt fideizmusnál kötnek ki (ez legvilágosabban Lunacsarszkijnál látható, ám korántsem csak önála)” [14].

És ugyanitt adja meg Lenin a fideizmus következő definícióját is:

„A fideizmus az a tan, mely a hittel helyettesíti a tudást, vagy egyáltalában bizonyos jelentőséget tulajdonít a hitnek” [15].

A következőkben, — néhány fontosabb vonásában — áttekintjük Leninnek ezt a — napjaink feladatai szempontjából is — rendkívül tanulságos harcát a machizmus fideista tendenciái ellen.

1. Az anyag fogalmával íízött machista mesterkedések és
a belőlük fokadó fideizmus.

A Materializmus és empiriokriticizmus „Bevezetés helyett” című és I. fejezetében Lenin mesteri módon állítja egymás mellé a machisták nézeteit és a szubjektív idealizmus ösátyja, Berkeley nézeteit az anyagról. De miközben egymás *mellé* állítja őket, s kimutatja lényegi azonosságukat, ezen egymás mellé állítással egyszersmind rámutat a köztük lévő különbségre is. Ez a különbség ugyan csak formai, de nem lényegtelen. Berkeley nyíltan támadja az anyag fogalmát, s kendőzés nélkül megmondja, hogy:

„Az anyag vagy testi szubsztancia tanára építették az ateizmus és vallástalanság valamennyi istentelen rendszerét...” [16].

Ebből levonja a — szubjektív idealista szempontból — logikus következtetést:

„...mihelyt eltávolítjuk ezt a sarkkövet, az egész építménynek össze kell dőlnie...” [17].

A machisták ellenben már nem ilyen becsületesen nyíltak és őszinték. Ők is el akarják „tüntetni” a materializmus sarkkővét, az anyag fogalmát a filozófiából, de ezt sokkal körmönfontabban, kerülő úton, bűvös szömisztikával próbálják meg.

Mach az anyag és tudat ellentétét megkísérli kibékíteni. Azt mondja:

„Nem ütközik semmi nehézségbe, hogy minden fizikai elemet érzetekből, vagyis pszichikai elemekből építsünk fel” [18].

Lenin igen éles hangon csap le erre az „anyag-eltüntetői” kísérletre:

„Lám nem okoz semmi nehézséget, hogy bármilyen fizikai elemet érzetekből, vagyis pszichikai elemekből építsünk fel! Ó igen, ilyen építményeket persze nem nehéz alkotni, mert ezek csak szóépítmények, a fideizmus becsempészésére szolgáló üres skolasztika” [19].

Ugyanilyen szóépítmény volt a Mach-féle „világelem” is, amelyről ugyan Mach megpróbálja kimondani, hogy az sem nem fizika, sem nem pszichikai létező, de végül, belebonyolódva saját új terminológiája ellentmondásaiba, végsőfokon ezeket is csak érzetkomplexumoknak tekinti.

Bebizonyosodik tehát az, hogy Mach eljárása csupán ködösítő kísérlet az idealizmus és a materializmus összekeverése abból a célból, hogy meg lehessen tagadni az anyagi világ objektív létezését, s meg lehessen nyitni az ajtót a fideizmus, a vallásos hit előtt. A machisták szinte kifogyhatatlanok az újabb és újabb „szóépítményekben”, ha az anyag és a tudat ellentétének elkenéséről, pontosabban az idealizmus számára kényelmetlen anyag-fogalom „eltüntetéséről” van szó.

Ezt a célt szolgálja az Avenarius-féle híres „clvi koordináció” elmélete is, a „központi taggal” és „ellentaggal”, valamint a „potenciális központi taggal” együtt. S egyben közvetve — szolgálja ez az elmélet is a fideizmust. Lenin joggal kérdezi:

„...beszélhetünk-e komolyan az olyan koordináció feloldhatatlanságáról, melynek egyik tagja potenciális? Vajon nem misztika, nem a fideizmus előcsarnoka-e ez? Ha a potenciális központi tag elképzelhető a jövő környezettel kapcsolatban, miért ne volna elképzelhető az elmúlt környezettel kapcsolatban, vagyis az ember halála után?” [20]

S valóban, a potenciális központi tagról szóló avenariusi elmélet nem elég erős ahhoz, hogy teljesítse a berkeley-i feladatot: eltüntetni az anyagot: de alkalmas arra, hogy filozófiai igazolásul szolgáljon a túlvilági életet hirdető vallás számára.

2. Az igazság objektív voltának tagadása, mint a fideizmus machista módszere.

Az anyag objektív létezésének tagadásával szoros összefüggésben van az igazság objektív voltának a tagadása is.

Ha ugyanis azt elismeri egy filozófus, hogy az anyag objektíve létezik, továbbá azt is elismeri, hogy ez az objektív valóság tükröződik az emberi tudatban, akkor azt is szükségképpen el kell ismernie, hogy e tükrökép tartalma is objektív, vagyis, hogy a helyes tükrözés objektív igazságot tartalmaz.

Nos, a machisták, — minthogy nem ismerik el az anyag objektív realitását, — szükségképpen tagadják az objektív igazságot is. Persze megint nem nyíltan, hanem machista módon: köntörfalazással. Bogdanov ezt a misztifikációt azzal próbálja elvégezni, hogy az igazságot az „emberi tapasztalat szervező formájának” nevezi. Vagy az embertől függő, szubjektív valaminek.

Lenin azonnal lecsap erre a szubjektivizmusra, s élesen leleplezi annak fideista jellegét:

„Ha az igazság csak az emberi tapasztalat szervező formája, akkor... a katolicizmus tanítása is igazság. Mert egészen kétségtelen, hogy a katolicizmus az emberi tapasztalat szervező formája” [21].

Világos tehát a vallásnak tett elvi engedmény:

„...a machisták úgy határozzák meg az objektivitást, hogy ez a meghatározás ráillik a vallás tanításaira is...” [22].

A machisták tehát semmi mást nem tesznek, itt sem, mint szépen hangzó, „újszerű”, „tudományos” kifejezésekkel kódosítják el mondanivalójuk szubjektív idealista lényegét. „Tudományos” az ő elméletük, hiszen igaza van Leninnek abban is, amit ironikusan jegyez meg:

„A modern fideizmus egyáltalán nem veti el a tudományt, a tudomány 'túlzott igényeit', csak az objektív igazságra tartott igényt utasítja vissza” [23].

De ez éppen elég. Hiszen

„ha... nincs objektív igazság, ha az igazság... csak az emberi tapasztalat szervező formája, akkor ezzel elismeri a papi tanítás sarkalatos kiinduló tételét. kaput nyitunk neki, útját egyengetjük a vallási tapasztalat 'szervező formáinak’.” [24].

Ezzel a machizmus nemcsak a fideizmus kapunyitogatójaként lepleződik le Lenin bírálata nyomán, hanem nyilvánvalóvá válik tudománytalansága is. Mert teljesen evidens Lenin megállapítása:

„... minden ideológia történetileg feltételes, de feltétlen az, hogy minden tudományos (az én kiemelésem. — K. I.) ideológia (eltérően pl. a vallásos ideológiától) összhangban van az objektív igazsággal, az abszolút természettel” [25].

Ezért tudománytalan a machista ideológia. A marxista filozófia viszont azért tudományos, mert

„... azt tartja, hogy érzeteink az egyetlen és végső objektív valóság képmásai...” [26].

Vagyis e képmásokban az ember az objektív igazságot ismeri meg.

„Ez az álláspont visszavonhatatlanul becsapja az ajtót mindennemű fideizmus és... professzori skolasztika előtt...” [27].

3. A filozófia néhány fontos további kérdésében vallott machista álláspont fideista következményei.

Lenin a machisták fideizmust szolgáló szerepét a dialektikus materializmus alapvető törvényszerűségei mindegyikének a vonalán leleplezi. Ennek a módszernek az elvi és gyakorlati jelentősége roppant nagy, mivel ilyen módon a lehető legsokoldalúbban feltárul a machizmus szélsőségesen idealista mivolta, s egyben Lenin így teremt lehetőséget arra, hogy művét a dialektikus materializmus összes lényeges kérdése pozitív kifejtésének és továbbfejlesztésének kézikönyvévé tegye.

E dolgozat keretei persze, nem engedik meg, hogy Lenin nagy művének minden ilyen vonatkozású részére kitérjünk. Csupán példaként nézzük meg néhány vonatkozását.

Az anyag objektív voltának és az objektív igazságnak a machista tagadásából logikusan következik az okság, a szükségszerűség és a törvényszerűség objektív voltának a tagadása is. Avenarius azt mondja:

„Miként nem érzékeljük az erőt, mely mozgást hoz létre, éppúgy nem érzékeljük valamely mozgás *szükségszerűségét* sem... Amit érzékelünk, mindig csak az, hogy az egyik a másik után következik...” [28].

Majd:

„Mivel tehát az okság képzelete megköveteli az erőt és a szükségszerűséget, vagy kényszert... ezért velük együtt megdől” [29].

Tehát, minthogy — Avenarius szerint — nincs objektív szükségszerűség, azért nincs objektív okság sem. Tehát az okság és szükségszerűség szubjektív jellegűek. Avenarius ezt ki is mondja félreérthetetlenül:

„A szükségszerűség megmarad, mint a következmény várásának valószínűségi foka” [30].

Teljesen hasonló szubjektívista álláspontot vall Mach is. Szerinte is csak

a mi tudatunkban, logikus gondolkodásunkban létezik a szükségszerűség. Mint mondja:

A *logika* szükségszerűségeen kívül más, pl. fizikai szükségszerűség, nem létezik" [31].

Karl Pearson, ez az angol machista még nyiltabban kifejezi ezt a szubjektív idealista felfogást:

„A szükségszerűség... a gondolkodó lény természetében... rejlik; így tehát magától értetődően az észlelőképeség terméke" [32].

Lenin kézzelfogható módon leleplezi ezeknek a machista, szubjektív idealista állásfoglalásoknak fideista lényegét. Hangsúlyozza, hogy itt nem az a fontos, hogy a machisták Hume vagy Kant filozófiai módszereivel élnek, hanem az, hogy filozófiájuk nyílt idealizmusként áll szemünk előtt. S ez a nyílt idealizmus egyszerűen azt állítja, hogy az ember adja a természetnek az okságot, a szükségszerűséget és a törvényt. Vagyis nem az ész a természet terméke, hanem a természet az ész terméke. Ez az a pont, ahol a machizmus megnyitja a fideizmus előtt az utat, hiszen ilyen módon a közönséges emberi ész

„... valami 'mérhetetlen' ... rejtelmes, isteni ésszé bővül. Az a kanti és machi formula, hogy 'az ember adja a törvényeket a természetnek', a fideizmus formulája" [33].

Bebizonyosodott tehát az, amit Lenin az egész kérdéskomplexum előtt állított:

„Az okság kérdésében elfoglalt szubjektív álláspont filozófiai idealizmus, ... azaz többé-kevésbé tompított, felhígított fideizmus" [34].

A machizmus szubjektív idealista kiindulópontjából, — az anyag objektív létezésének tagadásából — következik az anyag létformái: a tér és az idő objektív voltának a tagadása is.

Abból, hogy az anyagi testek — Mach szerint — „érzetkomplexumok", logikusan folyik Machnak az az állítása, hogy

„A tér és az idő érzetsorok jól rendezett rendszerei" [35].

Vagyis — egyszerűbben szólva — a tér és az idő is, éppúgy, mint az anyag, az igazság, a szükségszerűség, az okság vagy a törvény, csupán az emberek fejében léteznek. És, ahogyan az anyag, az igazság, a szükségszerűség, az okság és a törvényszerűség objektív voltának tagadása fideizmushoz vezetett, a térre és az időre vonatkozó ezen szubjektív idealista nézetek is szükségképpen odavezetnek.

Teljesen igaza van Leninnek abban, hogy a tér és az idő objektív voltát és az objektív tér háromdimenziós voltát tagadva

„Mach... elfordult a természettudomány táborától és átpártolt a fideizmus táborához" [36].

Ha ugyanis a tér és az idő nem objektív, akkor már igen könnyű a téren és az időn kívül létező lények feltételezése is. Márpedig:

„Az időn és téren kívüli lények, ... melyeket a papi butítás teremtet, s az emberiség tudatlan, elnyomott tömegének képzelete tart fenn, a beteges antázia birodalmába tartoznak, a filozófiai idealizmus csodabogarak, egy csapnivaló társadalmi rend csapnivaló termékei” [37].

Machoz és társaihoz hasonlóan az orosz machista Bogdanov is a machizmus kedvenc műszavainál marad akkor is, amikor a térről és az időről nyilatkozik. Szerinte a tér és az idő olyan társadalmilag egybehangoló formák csupán, amelyekben a különböző emberek tapasztalatait egyeztetik össze. És a tér és az idő objektivitásáról csak abban az értelemben beszélhetünk, hogy ezek a fogalmak általános jelentőségűek. Lenin élesen visszavág erre az érvelésre is és azonnal ennek is kimutatja fideista, a vallást szolgáló lényegét:

„Általános jelentőségű a vallás is, mely az emberiség nagyobbik részének társadalmilag egybehangolt tapasztalatát fejezi ki. De pl. a Föld múltjáról és a világ teremtéséről szóló vallási tanításnak nem felel meg semmiféle objektív valóság” [38].

4. A machisták idealista támogatói leleplezik az empiriokriticizmus fideista mivoltát.

Lenin nagy gondot fordított annak a sokoldalú bemutatására, hogy a jelenkori nyílt, szélsőséges idealisták hogyan leplezik le a szubjektív idealizmusukat rejtegető machisták igazi arcát. Művének egész IV. fejezetét arra szenteli, hogy kimutassa: mennyire hiábavaló a machisták minden köntörfalazása és „harmadikutassága”, hiszen a nyílt burzsoá filozófiai reakció üdvívalgása, mellyel a machisták filozófiai írásait fogadták, közvetlenül leleplezik, hogy hová tartoznak az empiriokriticizmus képviselői.

Miközben mindezt Lenin kimutatja, egyben széleskörűen leleplezi az empiriokriticizmus ezen „fegyvertársainak” a szélsőségesen reakciós voltát is.

Az immanensek szélsőséges filozófiai iskolájáról pl. a következőket mondja:

„Az immanensek a legcégéresebb reakcióssok, a fideizmus nyílt hirdetői, hétpróbás, sötét népbuítók. *Egyetlen egy sincs* közöttük, aki elméleti szempontból jelentősebb ismeretelméleti munkáival *nyíltan* ne a vallás védelmét, valamilyen középkori nézet igazolását szolgálta volna” [39].

És ezek az immanensek emelik vállukra a machistákat!
Schuppe, az egyik immanens filozófus így üdvözli Avenariust:

„Az én felfogásom a gondolkodásról kitűnően megfér az Ön „tisztá tapasztalatával.” [40].

Egy másik immanens, Schubert-Soldern viszont, — miközben filozófiája gyökereit nyíltan Berkeley-ig és Hume-ig vezeti vissza, — egyúttal közvetlen eszmei rokonainak nevezi meg többek között Machot és Avenariust is.

A francia Pillon azt írja:

„Fölösleges arról beszélni, hogy Mach úr pozitív tudománya, a szubsztancia, a dolog, a magában való dolog kritikája mennyire egyezik a neokriticista idealizmussal” [41].

Mach és Avenarius lényegében vállalják is ezt az eszmei rokonságot az immanensekkel. A nem-orosz machisták közül csak Willy nem vállalja. Az orosz machisták viszont, — minthogy ők fenn akarják tartani marxista mivoltuk látszatát, — szégyellik és takargatni próbálják ezt a rokonságot. Ezzel megkísérik a fideizmusmal való kapcsolataikat is leplezni. Erre mondja azt Lenin, hogy:

„A machizmus csak az orosz machisták maroknyi csoportja körében szolgál kizárólag intellektuel fecsegés céljaira, hazájában azonban nyíltan a fideizmusnak tesz lakájszolgálatokat” [42].

Talán a legvilágosabban feltárja a machizmusnak ezt a szerepét Carus-szal, ezzel a nyíltan vallást-támogató reakciós amerikai filozófussal való kapcsolat.

Mach és Carus kifejezetten teológiai jellegű folyóiratában, amelyben a szerkesztő „új teológiát”, „tudományos teológiát” hirdet és azt állítja, hogy:

„... minden igazság isteni és isten nyilatkozik meg a tudományban is, a történelemben is” [43].

Igaza van Leninnek akkor, amikor erről a filozófusról így nyilatkozik:

„Egészen világos, hogy olyan amerikai irodalmi szédelgők vezérével van dolgunk, akik azzal foglalkoznak, hogy a vallás ópiumával mérgezzék a népet” [44].

Ebből a kemény ítéletből viszont önként következik a nem kevésbé kemény ítélet Carus „tisztelőjére”, „személyes barátjára”, a vele „rokonlélek” Machra és követőire is.

5. A modern fizika válsága és a fideizmus.

Teljesen külön tanulmányozást igényelne az a mélyreható bírálat, amellyel Lenin, — műve V. fejezetében — feltárja a modern fizika ún. „válságának” okait s leleplezi a machistáknak azokat a kísérleteit, amelyekkel a modern fizika új eredményeit saját szubjektív idealista céljaikra igyekeznek felhasználni.

Ebben a tanulmányban azonban erre az elemzésre nincs lehetőség. Csupán a fizika ún. „válsága” és a machisták ezzel kapcsolatos, — fideizmushoz vezető — nézeteiről szólunk itt néhány szót.

A fizikai válság és a fideizmus ezen összefüggését Lenin először Abel Rey francia pozitivistával mondatja el. Azt mondja Rey:

„... „a XIX. század utolsó éveinek fideista és antiintellektuális mozgalma” igyekszik „a jelenkori fizika általános szellemére támaszkodni!” [45].

Lenin ehhez a következő megjegyzést fűzi:

„Ha Rey helyes filozófiai terminológiát használna, ezt kellett volna mondania: a korábbi fizika által ösztönösen elfogadott materialista ismeretelmélet helyét az idealista és agnosztikus ismeretelmélet foglalta el, amit a fideizmus az idealisták és az agnosztikusok akarata ellenére a maga javára fordított” [46].

Lenin leleplező elemzése nyomán feltárul a machisták és idealisták fegyvertársaik azon törekvése, amellyel a fizikai problémákból a maguk számára törekszenek tőkét kovácsolni.

Lenin kimutatja, hogy — filozófiai szempontból — ott csúsznak el a modern fizika magyarázói az idealizmus felé, ahol a *klasszikus* fizika fogalmai a „józan ész” szempontjából nézve meginognak. S ezekből a „különös” tapasztalatokból, melyek szerint az anyag néhány, addig szilárdnak gondolt tulajdonsága megdőlt, megváltozott, — idealista módon arra következtetnek, hogy az anyag is „megdőlt”, „eltűnt az anyag”.

Ezek a fizikusok úgy harcolnak a klasszikus newtoni fizikára alapozott metafizikus materializmus ellen, hogy a metafizikus merevséggel és változatlansággal együtt eldobják a materializmust is: az anyag, a természeti törvények, az igazság, stb. létezésének, objektivitásának az elvét is.

Magától értetődik, hogy a fizikusok ezen ingadozását a burzsoázia idealista és machista filozófusai igyekeznek kihasználni. Mégpedig egyrészt úgy, hogy megpróbálják elválasztani egymástól a mozgást és az anyagot, s a mozgást *anyag nélkül* kísérlik megmagyarázni. Másrészt viszont úgy, hogy az ösztönös materializmus és a zavaros idealizmus között ingadozó fizikusokat a maguk híveiként törekszenek beállítani. Hertzért, a kiváló fizikusért pl. valóságos versengést folytat a nyílt idealizmus és a machizmus egymással. S ennek a versenyfutásnak a végső célját Lenin nagyon világosan feltárja:

„Ez a furcsa vita, hogy *kie* Hertz, jó példa arra, milyen mohón kapnak az idealista filozófusok a híres természetbúvárok legkisebb hibáján, kifejezésük legcsekélyebb pontatlanságán, *hogy igazolják a fideizmus felfrissített védelmét*” [47].

6. A machizmus „pártonkívülisége”, mint a fideizmus leleplezésének eszköze.

Lenin nagy művének egyik legkimagaslóbb értéke a minden során végigvonuló pártossága és harcossága. Elsősorban ez az, aminek tagadását, elkendőzését a legélesebben bírálja az orosz machistáknál, akik — mint bevezetőben láttuk — a marxizmus talajáról csúsztak át a machista szubjektív idealizmus talajára, s ezt az átcúszást takargatni akarván, valamiféle „kibékítő” „középutat” keresnek.

A „Materializmus és empiriokritícizmus” VI. fejezetének 4. pontja (48) felépítésében is klasszikus módon foglalja össze a mű eme legfontosabb mondanivalóját.

Lenin odaállítja a machisták elé Marx és Engels egész életművének egyértelmű, harcoss, pártos materialista következetességét. Megmu-

tatja Joseph Dietzgennek, ennek a kiváló marxista munkásnak, — itt-ott elkövetett pontatlanságai ellenére is következetesen materialista pártosságát. S ezekkel szembeállítva teljes élességgel lepleződik le az orosz machisták filozófiai átpártolása az idealista reakció táborába.

Azt mondja Lenin Dietzgenről:

„Joseph Dietzgen egyáltalában nem kételkedett abban, hogy az idealista filozófia, 'tudományos népbútítása' csupán előcsarnoka a nyílt papi népbútításnak” [49].

És azt is világosan látja Dietzgen, hogy mind a „tudományos népbútításnak, mint „a nyílt papi népbútításnak”, vagyis mind az idealizmusnak, mind a vallásnak az egyetlen hatásos ellenszere a tudományos materializmus. Mint mondja: a materializmus ismeretelmélete

„... egyetemes fegyver a vallásos hit ellen”

mégpedig nemcsak

„... a közismert, hivatalos, közönséges papi vallás ellen, hanem a megköttyösödött idealisták megtisztult, fennkölt, professzori vallása ellen is” [50].

Ezzel a teljesen egyértelmű, pártos, marxista állásfoglalással szembeállítva láthatjuk meg jól az orosz machisták filozófiai pártonkívülisége mögött rejlő idealista, burzsoápartosságot.

Dietzgennek szemben, — mint Lenin kimutatja —

„Az orosz machistáknak, akik fejükbe vették, hogy a machizmust 'kibékítik' a marxizmussal, éppen az a szerencsétlenségük, hogy megbíztak a reakciós filozófiai-professzorokban, s mivel megbíztak bennük, lejtőre jutottak” [51].

De nemcsak megbíztak a reakciós filozófia-professzorokban, hanem éppen a vallás kérdésében teljesen átvették azok szemfényvesztő, semlegeskedő gondolatait. Mach azt hirdette, hogy

„... a vallási nézet magánügy” [52].

Petzoldt azt mondja, hogy az empiriokriticizmus

„... nincs ellentétben sem a teizmussal, sem az ateizmussal” [53].

Nos, az orosz „marxista” Lunacsarszkij *ezek szellemében*, — megbízva ezekben a reakciós filozófia-professzorokban — beszél „vallásos ateizmusról”, lesz „istenépítő”, akiben már „régóta érlelődik egy új vallás” [54] és hirdeti „a legmagasabb rendű emberi potenciák istenítését” [55].

S ez, mint Lenin kimutatja, ugyanaz más formában, mint a fizikai természetnek a pszichikaival való bogdanovi „egyetemes helyettesítése.”

Vagyis az orosz machisták hiába takargatják filozófiájuk fideista tendenciáját. A „harmadik út” keresése, a filozófiai pártonkívüliség elkerülhetetlenül a második útra, az idealizmusba, a fideizmusba vezet. Bebizonyosodik, hogy

„A pártonkívüliség a filozófiában nem egyéb, mint megvetendő, palástolt lakájkodás az idealizmus és a fideizmus előtt [56].

Amit maguk a „pártonkívüli” machisták leplezni törekszenek, leleplezik nyílt idealista fegyvertársaik. Leninnek teljesen igaza van, mikor azt mondja:

„Az immunensek teljes joggal vontak le a természettudományi materializmus, metafizikájának *machista* eszméjéből *őszinte és nyílt* fideista következtetéseket. Ha a természettudomány elméleteiben nem az objektív valóságról ad képet nekünk, hanem csak metaforákat, szimbólumokat, emberi tapasztalati formákat, stb. nyújt, akkor az emberiségnek teljesen vitathatatlanul joga van arra, hogy más téren *nem kevésbé* *reális fogalmakat* alkosson magának, mint pl. az isten fogalmát, stb.” [57].

* * *

Ez a tanulmány szükségképpen nem mutathatta meg Lenin nagy művének a fideizmus elleni harcban elfoglalt roppant jelentőségét minden vonatkozásban. Még kevésbé vállalkozhatott volna arra, hogy a lenini mű *egészének* az értékelését végezze el.

Csupán azt a célt tűztem magam elé, hogy néhány vonásában rámutassak a lenini műnek azokra a vonatkozásaira, melyekben az empirio-kriticizmus és a fideizmus kapcsolatait tárja fel és leplezi le.

Az a meggyőződésem, hogy ezzel Lenin művének egyik főoldalát tanulmányoztam, mert véleményem szerint teljesen igaza van Fogarasi Bélának, amikor ezt mondja:

„A *Materializmus és empirio-kriticizmus* egyik alapvető jelentőségű gondolata abban áll, hogy az *idealizmus* *szükségszerűleg, belső következetességgel elkerülhetetlenül a fideizmushoz vezet*, vagyis ahhoz az állásponthoz, amely a vallást a tudomány felé helyezve, a tudományos megismerést megfosztja önállóságától, a hit alá rendeli és ezzel a tudomány tagadásába torkollik” [58].

Úgy gondolom, hogy ennek az alapvető lenini gondolatnak a megmutatása elvi jelentőségű feladat, miközben Lenin filozófiai örökségét tanulmányozzuk.

De egyszersmind rendkívül fontos gyakorlati tanulságokkal is jár számunkra abban az ideológiai harcban, amelyet a vallásos nézetek ellen és az azokat szolgáló különböző idealista, burzsoá nézetek ellen folytatunk.

Így válik Lenin nagy műve a mi antifideista, ateista elméleti és propaganda munkánk hatásos, éles fegyverévé.

J E G Y Z E T E K

[1] Lásd: Lenin Művei 34. köt. Szikra, Budapest, 1956. 366. old.

[2] Lásd: Filozófiai Lexikon, Szikra, Budapest, 1953. 103. old.

[3] Lenin Művei, 34. köt. I. kiad. 385—386. old.

[4] Uo.: 391. old.

[5] Uo.: 292. old.

[6] Uo.: 393. old.

[7] Uo.: 394. old.

[8] Uo.: 397. old.

[9] Lenin Művei 15. köt. Szikra, Budapest, 1955. 20. old.

[10] Uo.: 21. old.

[11] Uo.: 22. old.

- [12] Lenin Művei 34. köt. I. kiad. 396. old.
- [13] vö.: Lenin Művei 14. köt. Szikra. Budapest, 1954. 169. old.
- [14] Uo.: 7—8. old.
- [15] Uo.: 8. old.
- [16] Idézve: uo. 17. old.
- [17] Idézve uo.
- [18] Idézve: uo. 37. old.
- [19] Uo.
- [20] Uo.: 69. old.
- [21] Uo.: 121. old.
- [22] Uo.
- [23] Uo.: 123. old.
- [24] Uo.
- [25] Uo.: 134. old.
- [26] Uo.: 126. old.
- [27] Uo.
- [28] Idézve: uo. 158. old.
- [29] Idézve: uo.
- [30] Idézve: uo.
- [31] Idézve: uo. 159. old.
- [32] Idézve: uo. 162. old.
- [33] Uo.
- [34] Uo.: 155. old.
- [35] Idézve: uo. 179. old.
- [36] Uo.: 183. old.
- [37] Uo.: 188. old.
- [38] Uo.: 189. old.
- [39] Uo.: 217. old.
- [40] Idézve: uo. 215. old.
- [41] Idézve: uo. 216. old.
- [42] Uo.: 222. old.
- [43] Idézve: uo. 230. old.
- [44] Uo.: 231. old.
- [45] Idézve: uo. 264—265. old.
- [46] Uo.: 265. old.
- [47] Uo.: 294. old.
- [48] Id. kiad. 348—360. old.
- [49] Uo.: 353. old.
- [50] Idézve: uo. 354. old.
- [51] Uo.: 355. old.
- [52] Idézve: uo. 357. old.
- [53] Idézve: uo.
- [54] vö.: uo. 357. old. lábjegyzet.
- [55] Uo.
- [56] Uo.: 369. old.
- [57] Uo.: 362. old.
- [58] Fogarasi: A „Materializmus és empiriokritícizmus” negyven éve. Társadalmi Szemle. 1949. jún.—júl. 389. old.